

Від креслень до фасадів: архітектори першої університетської бібліотеки в Одесі

Укладач: Великодна Г. В.

Одеса – це не лише порт і перлина Чорноморського узбережжя, а й місто, яке промовляє своєю архітектурою. Витончені фасади, просторі бульвари, гармонія класицизму, ампіру, модерну й еkleктики – усе це створює унікальне архітектурне обличчя міста.

Упродовж XIX ст. над формуванням цього стилістичного багатоголосся працювали найталановитіші зодчі Європи, серед яких чільне місце посіли італійці – представники старовинних архітектурних династій. Франц Боффо, Джованні Торрічеллі, брати Фраполлі, Луїджі Камбіаджо, Франческо Моранді, Вікентій Даллаквіа та Альберто Бернардацці залишили по собі шедеври. Ці пам'ятки архітектури й сьогодні є символами Одеси.

Будівля, в якій з 1902 р. розташовується **Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова**, – не просто архітектурна окраса Одеси. Це пам'ятка архітектури (№ 663/1 – Од) і пам'ятник історії, офіційно внесений до реєстру об'єктів культурної спадщини (наказ Міністерства культури і туризму від 20.06.2008). За її стінами – понад півтора століття історії, пов'язаної з наукою, просвітництвом і культурним розвитком Півдня України. Тут зберігаються унікальні фонди, творилася наука і народжувалися покоління інтелігенції, що формували обличчя української культури.

*Охоронна табличка
Наукова бібліотека ОНУ
(вул. Преображенська, 24)*

У 40-х рр. ХІХ ст. на місці нинішньої бібліотеки вже стояв міський будинок. Згодом ділянку на Преображенській, 24 придбав князь Павло Іванович Гагарін (1798–1872), який мав амбітний намір звести тут театр.

Архітектурний проєкт доручили італійському майстрові з Тоскани *Джованні Скудієрі* (Giovanni Scudieri; 1816–1851) – знаному в Одесі архітектору також як Іван Борисович. Будівництво стартувало 1845 р. й обіцяло стати масштабним. Але задуманий театр так і не запрацював: акторська трупа розпалася, а сам князь П. І. Гагарін покинув місто. Незабаром Одесу залишив і Д. Скудієрі – він перебрався до Тифліса (тепер – Тбілісі), де очолив архітектурне управління та продовжив кар'єру.

Ділянку з недобудованим театром на Преображенській, 24 придбав далекоглядний одеський купець Вільгельм Вагнер (1803–1882). Його капітал дозволив придбати кілька міських ділянок разом із будівлями, а замість нереалізованого театру він вирішив створити готель європейського рівня.

Перебудову довірили знаному архітектору **Франческо Боффо** (Boffo Francesco Carlo; 1796–1867), відомого в Одесі як Франц Карлович. Він приїхав до Одеси у 1822 р. і працював тут понад 40 років. За цей час він спроектував і збудував більше 50 яскравих та представницьких ансамблів і будівель у самому серці міста, які стали справжньою візитівкою Одеси.

Серед головних проєктів Ф. Боффо: Бульварні сходи (нині – Потьомкінські сходи ; 1841), Палац Воронцова (1826–1829, нині – Палац дитячої творчості), Будівля Купецької біржі у співавторстві з Торрічеллі та Козловим (нині – Міська рада; 1828–1834), комплекс будівель на Міському бульварі (нині – Приморський бульвар): палаци Шидловського, Лопухіна, Маюрова та інші, що зберегли первісний вигляд донині. Ф. Боффо працював не лише з палацами, він проєктував поліцейські відділки, кірху, тюрму, мости, оранжереї.

Ф. Боффо не лише будував, а й формував культурне середовище: був учасником Товариства витончених мистецтв і комітету з будівництва Рішельєвського ліцею у 1834 – 1859 рр.

У 1849 р. Франческо Боффо розробив проєкт готелю на Преображенській, 24. Уже за три роки, у 1852 р., на цій ділянці з'явилася елегантна триповерхова будівля з підвалом на склепіннях, окремими флігелями, льохами, цистерною для води, кахляними печами та навіть ватерклозетом – готель «Європейський», що уособлював уявлення про розкіш і комфорт середини ХІХ ст.

Сучасники так писали про готель після відвідувань у 1853 р.: *«Знайшли зручний готель, званий Європейським; три кімнати чудових, меблі чудові... Ахті мені! Чистота незвичайна. ... Антре чудове, сходи мармурові, всюди драпрі; я в Москві не бачив, навіть у Пітері. На подвір'ї готелю, де обідають, вечеряють, чай п'ють і в день перебуде людей 500, і за тим тиша, історій ніколи не буває; надворі басейн, куди збирається дощова вода, звідки накачується вода для пиття та вмивання. Будинок на 3 поверхи та скрізь така чистота...»*

(Савелов Л. Николаев и Одесса летом 1853 г. // Записки имп. Одесского общества истории и древностей. – 1902. – Т. 24. – С. 6-7).

Купець Вільгельм Вагнер, прагнучи розширити свою торговельну діяльність, звернувся до попечителя навчального округу Миколи Івановича Пирогова (1810–1881) з пропозицією обміну: будівлю його «Європейського готелю» на Преображенській вулиці – на приміщення Рішельєвського ліцею, розташоване на кварталі між Катерининською, Дерibasівською та Ланжеронівською вулицями, у жвавому центрі Одеси.

Один із ініціаторів заснування Новоросійського університету М. І. Пирогов швидко побачив у цьому стратегічну вигоду. Він наполегливо домагався схвалення обміну у Міністерстві народної освіти. Уже 16 липня 1858 р. отримали Височайше затвердження, а 19 серпня – офіційне підтвердження судом Одеси. Цей крок став важливим для розвитку освітньої інфраструктури міста.

ПЛАНЬ
ДОМА ПО ПРЕОБРАЖЕНСКОЙ УЛИЦЕ
и находящегося въ городской садъ,
принадлежащаго Овсему
Вильгельмову Садову.

Фасады на преобразженской улицѣ

Фасады на городской садѣ

Архитекторъ Александръ Сергѣевичъ Шашинъ
Одесса 27 Октября 1861 года

Фотокопії подаровані доц. О. А. Прігаріним з нагоди 200-річчя Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова у 2017 р.

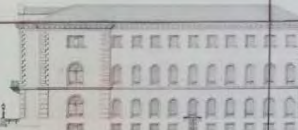
У Науковій бібліотеці зберігаються фотокопії з архівних матеріалів плану будинку на Преображенській вулиці, 24, накресленого у 1861 р. архітектором, колезьким радником Олександром Сергійовичем Шашиним. Саме за його проєктом у 1857 р. на вулиці Петра Великого було побудовано нову монументальну будівлю Рішельєвського лицей (попередника Одеського університету).

Фасады

Здания бывшаго Ришельевскаго Лицея и Коллеги въ настоящее время въ Варшавской улицѣ

Здания бывшаго Ришельевскаго Лицея и Коллеги въ настоящее время въ Варшавской улицѣ

Фасады бывшаго Ришельевскаго Лицея и Коллеги въ настоящее время въ Варшавской улицѣ

Фасады бывшаго Ришельевскаго Лицея и Коллеги въ настоящее время въ Варшавской улицѣ

Хоча будівлю на Преображенській придбали для Університету ще до його відкриття у 1865 р., деякий час її орендував сам Вагнер. Лише у 1868 р. університет почав використовувати приміщення для природничого відділення фізико-математичного факультету ІНУ – з лабораторіями, кабінетами, музеями та кафедрами. Саме тут працювали видатні вчені світового рівня: І. І. Мечников, А. В. Клоссовський, Л. С. Ценковський, І. М. Сеченов та інші, проводячи важливі дослідження, що зробили величезний внесок у розвиток науки.

Джерело:

Степанович К. Від лицю до Національного Університету. - 2015 //

Педагогічний музей України. – Режим доступу:

https://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/vid_liceu_do_university/

Напередодні святкування 100-річчя Одеси Університет отримав потужну підтримку від своїх випускників – міського голови Василя Лигіна та міністра фінансів Сергія Вітте. Завдяки їхній допомозі було залучено кошти не лише на будівництво нових корпусів медичного факультету, а й на розвиток усієї університетської інфраструктури.

Особливо гостро стояло питання з розширенням приміщення для **університетської бібліотеки**, яка спочатку розміщувалась у декількох місцях головного корпусу Новоросійського університету на вулиці Дворянській (тепер – Всеволода Змієнка), 2. Стиснена з усіх боків і обмежена територіально, бібліотека вже не могла вмістити стрімко зростаючі книжкові фонди.

Микола Толвінський (1857-1924) спроектував і підготував до будівництва комплекс навчальних корпусів Університету, серед яких фізико-хімічний інститут, корпуси історико-філологічного та юридичного факультетів, університетська бібліотека, анатомічний корпус, будівля для теоретичних кафедр і лабораторій медичного факультету, а також магніто-метеорологічна і астрономічна обсерваторії та Ботанічний сад.

31 липня 1896 р. під головуванням ректора Федора Нікіфоровича Шведова (1840–1905) ухвалили реконструювати будівлю на Преображенській вулиці з добудовою нового книгосховища в Міському саду для університетської бібліотеки.

Микола Костянтинівич Толвінський

Джерело:

Архітектурна спадщина академіка Миколи Костянтинівича Толвінського в Одесі: до 160-річчя архітектора : вірт. виставка. – Режим доступу: <https://lib.onu.edu.ua/arhitekturnoe-nasledie-akademika-nikolaya-konstantinovicha-tolvinskogo-v-odesse-k-160-letiyu-arhitekтора/>

Восени 1899 р. на Єлисаветинській вулиці (тепер – Університетська) завершили будівництво Фізичного інституту, тож навчальні служби фізико-математичного факультету поступово переїхали туди, звільнивши приміщення на Преображенській.

Уже 16 листопада 1899 р. Будівельна комісія затвердила проєкт нового корпусу для історико-філологічного і юридичного факультетів, Музею мистецтв та **бібліотеки з сучасним книгосховищем**. Роботи планували виконати у два етапи: спершу – зведення книгосховища в Міському саду, потім – перебудова фасаду на Преображенській.

Проте Микола Толвінський залишив Одесу 1900 р. у зв'язку з обранням його ординарним професором кафедри архітектури Варшавського політехнічного інституту. Від'їзд архітектора став причиною затримки завершення будівництва університетських корпусів на Преображенській.

Бюст Александра Бернардацци

Джерело:

Пилявский В. Бернардацци Александр Иосифович (1831-1907) // Они оставили след в истории Одессы. –

Режим доступу:

<https://odessa-memory.info/ru/index.php?id=30>

Завершення будівництва нових корпусів університету на Преображенській вулиці випало на долю **Олександра Йосиповича Бернардацци** (1831–1907) – однієї з ключових постатей в архітектурному обличчі Одеси кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ставши головним міським архітектором Одеси у 1879 р., Олександр Бернардацци взяв участь у створенні десятків знакових споруд. Серед них – залізничний вокзал (за проектом В. Шретера), Інвалідний будинок, Оперний театр (бюро «Фельнер і Гельмер»), Нова біржа, де встановлено його бюст, Реформатська церква, Астрономічна обсерваторія (спільно з М. Толвінським), керував будівництвом Міської публічної бібліотеки тощо. Паралельно виконував приватні замовлення – від флігелів до прибуткових будинків.

На зламі XIX–XX ст. Олександр Бернардацці відіграв ключову роль у формуванні архітектурного обличчя Новоросійського університету. Під його керівництвом зведено низку корпусів медичного факультету: терапевтична, хірургічна, очна, дитяча клініка ім. Абамеліка, клініка нервових хвороб, амбулаторія – більшість у співпраці з підрядником В. Гарбузовим.

Він завершив будівництво бібліотеки університету в 1902 р., брав участь у реконструкції корпусів для юридичного, історико-філологічного факультетів, спорудженні студентського гуртожитку (1902, вул. Дідріхсона) та адміністративних приміщень. Архітектор також причетний до створення оранжереї Ботанічного саду на Французькому бульварі.

Усе це – свідчення системної, глибоко продуманої роботи архітектора, який не просто будував, а формував інтелектуальний і науковий простір Одеси.

Олександр Бернардацці

Джерело:

Бернардацці Олександр Осипович // Вікіпедія. – Режим доступу:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Бернардацці_Олександр_Осипович

Саме під час цієї реконструкції з боку Міського саду було прибудовано нове книгосховище, а споруду на Преображенській пристосували під потреби університету.

На 1902 рік Бібліотека налічувала понад 237 тисяч томів і впевнено лідирувала серед дореволюційних одеських бібліотек – як за кількістю книжок, так і за числом відвідувачів. Весною цього року університетська бібліотека почала великий «книжковий переїзд» – із затісної будівлі на Дворянській, 2 до новітнього книгосховища на Преображенській, 24. Впродовж шести місяців, з квітня по вересень, тисячі томів перекочували полиця за полицею, та читальні не змовкали ані на день: студенти й професура безперервно отримували потрібні видання. І вже 8 лютого 1903 р. новий храм знань офіційно відкрив двері, засвідчивши – наука в Одесі не знає пауз.

Нове книгосховище Новоросійського університету, розраховане на 400 тисяч томів, стало справжнім символом інтелектуальних амбіцій доби. На порозі ХХ ст. бібліотека отримала простір, гідний свого наукового потенціалу. Фонд стрімко зростав: держава виділяла кошти, науковці надсилали подарунки, установи щедро ділилися виданнями, а обмін між бібліотеками перетворився на жваву культурну артерію. Це був час, коли книга мала вагу, а бібліотека – майбутнє.

*Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова у 1910-ті рр.
(Преображенська, 24)*

Джерело:

Університетська бібліотека : вірт. виставка / уклад. Н. Купріянова. – Режим доступу:
<https://lib.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/2chast1865-1933.pdf>

OLD.ODESSA.UA

*Міський сад.
Вид на бокову частину і задній фасад будівлі
Наукової бібліотеки ОНУ
у першій чверті ХХ ст. (до 1917 р.)*

*Джерело:
Старая Одесса в фотографиях. – Режим доступу:
<https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?gorodskoj-sad>*

Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова у 1926 р.

Джерело:

Старая Одесса в фотографиях. – Режим доступу:
https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?ulitsa_preobrazhenskaya

У центрі кадру – Соборна площа і будинок Папудова в «усіченому» вигляді в 1929 р. під час візиту італійських ВПС під командуванням Італо Бальбо.

Джерело:

Матвеев С. Как 90 лет назад Одессу посетил итальянский воздушный флот // Південний кур'єр. – 2019. – 20 січ. – Режим доступу: <https://uc.od.ua/999/1210680>

Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова на кадрі з відеозйомки 1929 р.

*Міський сад.
Вид на бокову частину і задній
фасад будівлі
Наукової бібліотеки ОНУ
приблизно в 1927-1938 рр.*

**Фото М. Гельфгата.
Поштова картка**

Джерело:

Старая Одесса в фотографиях. – Режим доступу:
<https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?gorsad-1917-1941>

Міський сад.

Вид на бокову частину і задній фасад будівлі Наукової бібліотеки ОНУ в 1947 р.

Джерело:

Старая Одесса в фотографиях. – Режим доступу:

<https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?gorodskoj-sad-posle-1944>

Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова в 1950-ті рр.

Джерело:

Старая Одесса в фотографиях. – Режим доступу:

https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?ul_preobrazhenskaya_posle_1944_goda

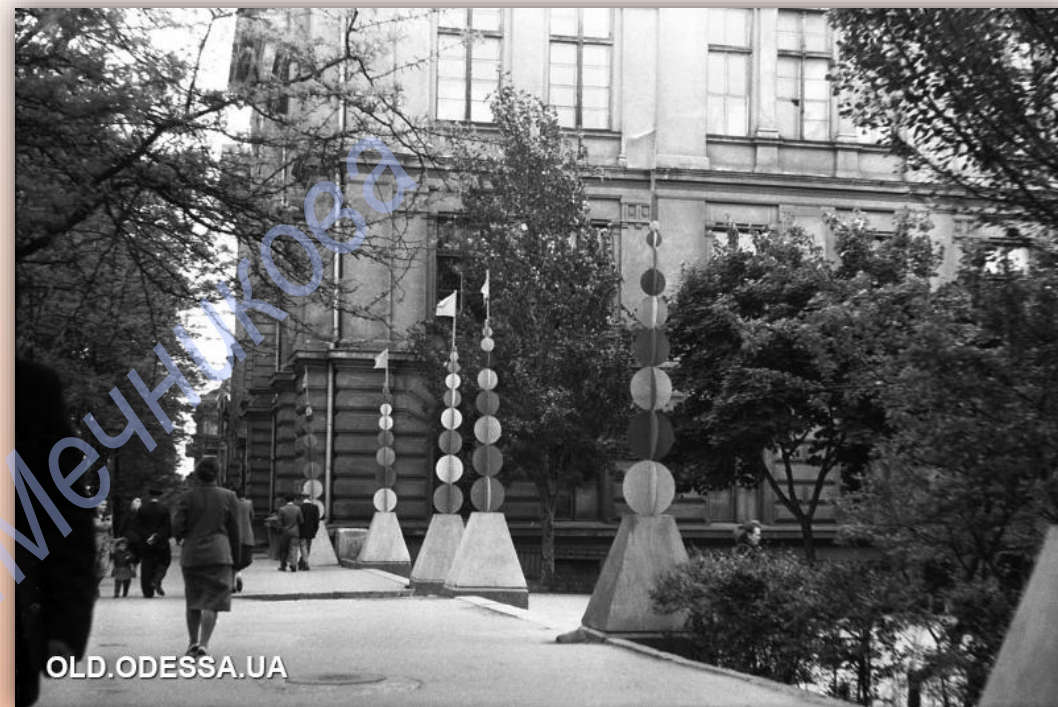

*Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова,
1954 р.*

Джерело:

Старая Одесса в фото // Facebook. – Режим доступу:

<https://www.facebook.com/groups/174830999540786/search/?q=%D0%B7%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87&locale>

*Вхід у Міський сад (вул. Преображенська),
1957 р.*

Джерело:

Старая Одесса в фотографіях. – Режим доступу:

https://viknaodessa.od.ua/old-photo/?ul_preobrazhenskaya_posle_1944_goda

Бориса Володимировича Зозулевича, колекція Георгія Зозулевича

Зозулевич Борис Володимирович (1910–1998) – фотограф-аматор, який зафіксував Одесу 30-70-х років ХХ ст.

Зозулевич Георгій Борисович (1941–2024) – одесит, котрий безкорисливо любив своє місто та його мешканців, зберігач історії сімей Вагнерів, Ринків та Кеферів.

*Будівля Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова в 2017 р.
(До 200-річчя Наукової бібліотеки)*

Джерело:

Електронний архів-репозитарій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Режим доступу:
<https://dspace.onu.edu.ua/browse/dateaccessioned?scope=d3ef0d33-097e-4e3a-b0b0-49142ee14cf9>

Минуло понад сто років – століття змін, випробувань і нових епох. А втім, будівля Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова і досі стоїть у самому серці міста, як мовчазний свідок величі наукової думки та архітектурної майстерності. Попри численні ремонти, реконструкції й обставини, що диктували свій час, вона зберегла свою гідність і продовжує служити тим, хто шукає знання.

Сучасний вигляд будівлі Наукової бібліотеки ОНУ

Сьогодні ця будівля – не просто книгосховище. Це частина живого тіла історичної Одеси, один із тих каменів, на яких тримається культурна пам'ять міста. Вона входить до ансамблю архітектурних перлин, що формують неповторний вигляд старого центру – де кожен фасад дихає епохою, а кожна зала шепоче голосами поколінь. У тиші її читальних залів і далі вирує інтелектуальне життя, для якого не існує часових меж.

Офіційна табличка Наукової бібліотеки ОНУ

Великодної Ганни, 2025

lib.onu.edu.ua

Наукова бібліотека

Одеського Національного університету
імені І.І.Мечникова

 (048)722-12-10

*Сторінка сайту
Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова*

*QR-код сайту
Наукової бібліотеки ОНУ*